

**BACHELOROPLEIDING
RECHTSGELEERDHEID**

FACULTEIT RECHT, ECONOMIE,
BESTUUR EN ORGANISATIE

UNIVERSITEIT UTRECHT

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RECHTSGELEERDHEID VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	5
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	5
WERKWIJZE VAN HET PANEL	6
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL.....	11
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	13
BIJLAGEN	27
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN	29
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	31
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	38
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA	39
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	40
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	41

Dit rapport is vastgesteld op 09/10/2018

RAPPORT OVER DE BACHELOROPLEIDING RECHTSGELEERDHEID VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

Naam van de opleiding:	Rechtsgeleerdheid
CROHO-nummer:	50700
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	-
Locatie(s):	Utrecht
Variant(en):	-
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van de Universiteit Utrecht vond plaats op 27 - 29 maart 2018.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Universiteit Utrecht
Status van de instelling:	bekostigd
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout, voorzitter Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), emeritus bijzonder hoogleraar Migratierecht en Rechtsbescherming aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voormalig Nationale Ombudsman [voorzitter];
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma, hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder Ruimtelijk Bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam [vice-voorzitter];
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols, emeritus hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan en voormalig Rector Magnificus van Maastricht University;
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz, eerst hoogleraar Notarieel Recht, daarna hoogleraar Personen- en familierecht, in het bijzonder Familievermogensrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure, hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos, hoogleraar Privaatrecht, in het bijzonder Europees Consumentenrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Handels- en ondernemingsrecht, aan Maastricht University [studentlid].

Het panel werd ondersteund door Dr. F. (Floor) Meijer, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van Universiteit Utrecht was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. Van oktober 2017 tot en met maart 2018 beoordeelden drie panels in totaal 92 opleidingen aan elf universiteiten. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

Cluster I	Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
Cluster II	Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
Cluster III	Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit, Rijksuniversiteit Groningen.

Ieder cluster werd door een eigen panel beoordeeld. De panels bestonden voor elk cluster uit de volgende leden:

Cluster I

- Em. prof. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. P.P.T. (Paul) Bovend'eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. G.E. (Gerrit) van Maanen
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksmā (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaadvlieg

Cluster III

- Em. prof. dr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. dr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. dr. L.C. (Laurens) Winkel

- Em. prof. dr. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens
- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. dr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstremgeling. Bij het bezoek aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van Universiteit Utrecht bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.F.M (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast werd voor de bezoeken aan UvA, EUR, MU en RU een tweede secretaris ingezet vanwege parallelsessies in het programma. Drs. José van Zwieten was tweede secretaris bij het bezoek aan de EUR. In de overige gevallen was Fiona Schouten tweede secretaris.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij het opstellen van de eindoordelen;
2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;
4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;
5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze werd besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij

de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

Alle leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan Universiteit Utrecht stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over 01/09/2015 – 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Universiteit Utrecht vond plaats op 27 – 29 maart 2018. Tijdens het bezoek trad vicevoorzitter Jan Struiksma op als voorzitter in verband met de gezondheid van panelvoorzitter Roel Fernhout, die wel bij het volledige bezoek aanwezig was en deelnam aan de beoordeling. Barbara Reinhartz kon door persoonlijke omstandigheden niet bij het bezoek aanwezig zijn, maar leverde voorafgaand aan het bezoek bevindingen aan en las mee in de rapportagefase.

Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagde materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de fungerend voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd. Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie en aan het College van Bestuur van Universiteit Utrecht.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Sinds een recente vernieuwingsronde reflecteren de eindkwalificaties bovendien sterk het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in twee van de drie bachelortrajecten verankerd. Wel verdient het aanbeveling om de recent ontstane onduidelijkheden over de beroepsvereisten voor het notariaat op korte termijn weg te nemen.

Onderwijsleeromgeving

Het panel heeft grote waardering voor de nieuwe weg die de opleiding sinds de curriculumherziening is ingeslagen. Positief is bijvoorbeeld dat het vernieuwde programma inhoudelijk is verzaamd en in lijn is gebracht met het multidimensionale departementsprofiel – ook al is dat laatste *work in progress*. De drie leerlijnen zorgen voor een samenhangend programma, waarin studenten kennis verwerven van de belangrijkste rechtsgebieden en waarin vaardigheden voldoende aan bod komen. Om de balans tussen academische en praktisch-juridische vaardigheden verder te versterken, is het wat het panel betreft wenselijk om naast het academische eindwerk waarin studenten de verworven onderzoeksvaardigheden laten zien, ook een zelfstandig sluitstuk van de vaardighedenlijn te programmeren. Een oefenrechtbank lijkt daarvoor de aangewezen vorm. Plannen voor het toevoegen van een leerlijn rond internationalisering kunnen op de steun van het panel rekenen. Het niveau van bestudeerde voorbeeldvakken vindt het panel aan de maat. De eindkwalificaties komen op passende wijze tot uitdrukking in de vakspecifieke leerdoelen en er is duidelijk nagedacht over de aansluiting tussen leerdoelen, werkvormen en toetsing.

Voor de ambities ten aanzien van het bieden van kleinschalig, intensief en activerend onderwijs verdient de opleiding veel lof. Het aandeel van activerende werkvormen en opdrachten is de laatste jaren tot tevredenheid van studenten en docenten toegenomen. Een mooie volgende stap zou kunnen zijn om verder te investeren in community-vorming, bijvoorbeeld door ook in het tweede en derde studiejaar workshops te programmeren. Hiermee zou de opleiding gelijk gehoor geven aan de wens van studenten om meer contacturen te roosteren. Mede dankzij de samenhang en het activerende onderwijsconcept is de opleiding goed studeerbaar. Het studiesucces is de laatste jaren gestaag verbeterd. Noemenswaardig is bovendien dat de opleiding op consequente wijze uitwerking geeft aan de voorgeschreven evaluatiesystematiek, waardoor de kwaliteit van het onderwijs geborgd is.

Het ingezette docententeam is inhoudelijk deskundig en didactisch onderlegd dankzij de vele mogelijkheden voor docentprofessionalisering. Hoewel docenten duidelijk plezier hebben in hun werk, wat doorstraalt naar de studentenpopulatie, signaleert het panel dat de hoge werkdruk een actueel thema is binnen de opleiding. Belangrijk is om goed te bewaken dat het arbeidsintensieve onderwijsconcept door de bijbehorende hoge werkdruk uiteindelijk niet ten koste gaat van de gerealiseerde onderwijskwaliteit.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures lijken, mede dankzij het Kookboek Toetskwaliteit, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich daardoor bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft voldoende divers en sluiten aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig. Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van

het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de noodzakelijke transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken.

Ook over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg tevreden. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel stelt op basis van de bestudeerde eindwerken en gesprekken met afgestudeerden vast dat studenten de eindkwalificaties realiseren. In het niveau van de eindwerken kan het panel zich vinden. Wel vraagt het meer aandacht voor de methodologische verantwoording en reflectie van studenten op het verrichte onderzoek.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid

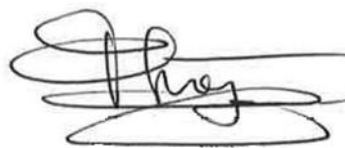
Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	goed
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 09/10/2018

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout

Dr. F. (Floor) Meijer

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

Rechtsgeleerdheid (RGL) is een van de drie departementen binnen de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie (REBO) van de Universiteit Utrecht (UU). Met circa 5.500 studenten en bijna 700 medewerkers is REBO een van de grote faculteiten van de Universiteit Utrecht. De bachelor- en masteropleidingen van de departementen zijn ondergebracht in respectievelijk de Undergraduate en de Graduate School van REBO. Deze zijn verantwoordelijk voor de organisatie, coördinatie en kwaliteitsbewaking van het onderwijs. Het departement RGL telt twee examencommissies, een voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en een voor de verschillende masteropleidingen. Op departementaal niveau zijn er eveneens twee opleidingscommissies. De opleidingen worden verzorgd door docenten van vier afdelingen, die zich elk richten op een specifieke discipline binnen het recht: de afdeling Internationaal en Europees Recht, de afdeling Privaatrecht (Molengraaff Instituut voor Privaatrecht), de afdeling Staatsrecht, Bestuursrecht en Rechtstheorie en de afdeling Strafrecht (Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen).

In het kader van de huidige visitatie zijn in totaal acht opleidingen Rechtsgeleerdheid beoordeeld. Dit zijn de brede bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en zeven specialistische masteropleidingen, waaronder ook de tweejarige research masteropleiding. In dit rapport doet het panel verslag van zijn bevindingen over de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

Profiel

In de periode sinds de laatste visitatie (2011) is het profiel van het departement Rechtsgeleerdheid (RGL) nader uitgewerkt. Het aangescherpte Utrechtse profiel laat zich volgens de kritische reflectie als volgt samenvatten: *Recht in Utrecht staat voor multidimensionaal onderzoek op de hoofdgebieden van het recht, met intensief en gevarieerd onderwijs in een kleinschalige academische gemeenschap*. Met het kernbegrip multidimensionaliteit wordt bedoeld dat de traditionele juridische onderzoeksmethodologie wordt verrijkt met nieuwe inzichten en perspectieven die zijn ontleend aan andere rechtsgebieden (interne rechtsvergelijking), andere (internationale) rechtsstelsels (externe rechtsvergelijking), en andere disciplines (interdisciplinair). Daarnaast hecht het Utrechtse departement belang aan een maatschappelijke oriëntatie. Door het recht in een breder (maatschappelijk) verband te plaatsen wil het kritische juristen afleveren die zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid ten aanzien van het vakgebied en de samenleving als geheel. Het panel vindt het departementale profiel voldoende ambitieus en onderscheidend. Het stelt bovendien vast dat het aansluit bij het universitaire en facultaire profiel, waarin de verbondenheid van academie en samenleving sterk benadrukt wordt.

Het geschetste departementale profiel vindt zijn weerslag in het profiel en de beoogde eindkwalificaties van de opleidingen die het departement aanbiedt, waaronder de bacheloropleiding

Rechtsgeleerdheid. Deze opleiding is opgezet als een brede opleiding die voorbereidt op een scala aan meer gespecialiseerde masteropleidingen. Als zodanig lijkt het profiel van de opleiding op dat van de andere bacheloropleidingen Rechtsgeleerdheid in Nederland. Om bachelorstudenten de mogelijkheid te geven om zich te profileren en voor te sorteren op een vervolgopleiding kunnen zij kiezen tussen drie trajecten: het toga-traject, het notarieel traject en het multidisciplinair traject. Dat laatste traject kent een grotere keuzevrijheid die ingevuld moet worden met niet-juridische cursussen (waaronder bij voorkeur een minor), waardoor het multidisciplinair traject goed met andere disciplines en/of opleidingen te combineren is. Het notarieel traject kent juist geen keuzevrijheid teneinde te kunnen voldoen aan de eisen die de Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie stelt, evenals aan de eisen die voortvloeien uit het Convenant Civiel Effect.

Eindkwalificaties

Voor de bacheloropleiding is een set van dertien bacheloreindkwalificaties geformuleerd (zie bijlage 3), die aansluit bij de vereisten voor een (juridische) bacheloropleiding op wo-niveau zoals die zijn neergelegd in het door het Disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid opgestelde Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid (DSRK) en de Dublin-descriptoren. Daarmee zijn de beoogde eindkwalificaties, naar het panel vaststelt, in lijn met de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied kunnen worden gesteld aan de inhoud van de opleiding.

Uit de documentatie en gesprekken is gebleken dat de eindkwalificaties in de afgelopen periode verder zijn doorontwikkeld in reactie op veranderingen in het werkveld. Om tegemoet te komen aan de hoge eisen die het veld stelt aan de jurist van de 21e eeuw zijn: (1) eindkwalificaties op het gebied van inhoudelijke juridische kennis aangescherpt, (2) eindkwalificaties rond kennis van de context van het recht toegevoegd en (3) eisen op het gebied van (complexe) juridische vaardigheden geëxpliciteerd. Hiermee wil de opleiding juristen afleveren die niet alleen grondig inzicht hebben in het recht en de systematiek daarvan, maar – meer dan voorheen – ook de relatie tussen recht en maatschappij kunnen problematiseren in het licht van rechtswetenschappelijke en andere wetenschappelijke inzichten. Het resultaat is een ambitieuze set eindkwalificaties waarin de te verwerven juridische kennis en vaardigheden expliciet worden verbonden met de multidimensionale en maatschappelijke oriëntatie die het departement als geheel voorstaat. Positief is volgens het panel bovendien dat er naar aanleiding van een advies van het vorige panel in de eindkwalificaties nadruk is gelegd op ethische aspecten van wetenschapsbeoefening en de juridische beroepsuitoefening. Voor het bachelortraject Notarieel recht zijn aan de bacheloreindkwalificaties twee specifieke eindkwalificaties toegevoegd: eindkwalificaties 5 (de voor de notariële praktijkuitoefening relevante rechtsgebieden) en 6 (faillissementsrecht en bedrijfseconomie). De andere twee trajecten kennen geen additionele eindkwalificaties.

Aansluiting op het beroepenveld

De meeste bachelorafgestudeerden stromen pas na het afronden van een aansluitende masteropleiding door naar het beroepenveld. Binnen de UU hebben bacheloralumni toegang tot zeven specialistische masteropleidingen. Twee van de drie bachelortrajecten geven – in combinatie met een relevante masteropleiding – civiel effect, de toegangsvoorwaarden voor vervolgstudies die opleiden voor de advocatuur, de rechterlijke macht (inclusief het openbaar ministerie) c.q. het notariaat. Dit zijn het toga-traject en het notariële traject. Het multidisciplinaire traject kent alleen onder aanvullende voorwaarden civiel effect. Positief is dat studenten met de keuze voor het notarieel traject en de aansluitende masteropleiding Notarieel Recht het civiel effect behalen: zij kwalificeren zich niet alleen voor het notariaat, maar ook voor de traditioneel juridische beroepen. Hiermee hebben Utrechtse studenten een voordeel ten opzichte van studenten van andere notariële opleidingen in Nederland. Een aandachtspunt is echter dat recent onduidelijkheid is ontstaan over de beroepsvereisten voor het notariaat. Door een tekstwijziging in de Wet op het Notarisambt wordt sinds 2016 geëist dat studenten om te kunnen toetreden tot het notariaat een notariële bachelor- en masteropleiding hebben gevolgd. Omdat de bacheloropleiding notarieel recht in Utrecht is vormgegeven als een traject binnen de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, en niet als een zelfstandige opleiding, is het, gelet op de letterlijke wettekst, de vraag of Utrechtse studenten

formeel wel aan die voorwaarde voldoen, ook al is het notarieel traject in inhoudelijke zin gelijkwaardig aan een zelfstandige notariële bacheloropleiding. Het panel raadt om de onduidelijkheden die als gevolg van de recente wetwijziging ontstaan zijn op korte termijn in samenspraak met de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB) en het Ministerie van Justitie en Veiligheid weg te nemen.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Sinds een recente vernieuwingsronde reflecteren de eindkwalificaties bovendien sterk het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in twee van de drie bachelortrajecten verankerd. Wel verdient het aanbeveling om de recent ontstane onduidelijkheden over de beroepsvereisten voor het notariaat op korte termijn weg te nemen.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen

Opzet en inhoud van het curriculum

De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Utrecht is met haar instroom van gemiddeld 780 studenten een van de grootste juridische opleidingen van Nederland. Om de kwaliteit van de instroom te verbeteren heeft de opleiding sinds 2010 matchingsactiviteiten ingevoerd in de vorm van een matchingsdag ('proefstuderen') waarop aanstaande studenten een realistisch beeld krijgen van de opleiding en beroepsmogelijkheden. Toelaatbaar tot de opleiding zijn studenten met een vwo-diploma of hbo-propedeusediploma. Voor die laatste groep geldt sinds 2016-2017 dat zij alleen kunnen instromen met een vwo-certificaat Nederlands. Volgens het management heeft dit geleid tot een meer homogeen ingangsniveau. Het panel waardeert deze maatregel.

De bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid is een driejarig programma van 180 EC. De drie opleidingsjaren zijn ingedeeld in vier onderwijsperiodes van elk tien onderwijsweken, waarin studenten gelijktijdig twee vakken van (in beginsel) 7,5 EC volgen. Na een brede inleiding in de belangrijkste rechtsgebieden in het eerste jaar maken studenten de keuze voor een van de drie trajecten: togatraject, notariële traject of multidisciplinair traject. Het togatraject trekt verreweg de meeste studenten en het multidisciplinaire traject de minste. Dit laatste traject is met name bedoeld voor studenten die de rechtenopleiding willen combineren met een ander vakgebied of zich willen voorbereiden op een niet-juridische masteropleiding. In de praktijk zijn er dat maar enkele per jaar. In totaal is 52,5 EC van het curriculum trajectspecifiek. Een groot deel daarvan valt samen met het derde opleidingsjaar, waarin studenten zich voorbereiden op een aansluitende masteropleiding. Met uitzondering van het notariële traject, dat vanwege de beroepseisen volledig vastligt, omvatten de trajecten zowel verplichte vakken als een keuzeruimte (30 EC voor het toga-traject en 45 EC voor het multidisciplinaire traject). De keuzeruimte in het derde jaar kan desgewenst ook ingevuld worden met een uitwisseling aan een buitenlandse universiteit of een minor elders in Nederland.

Het huidige programma is het eindresultaat van een vrij ingrijpende onderwijsherziening, die na de laatste visitatie is doorgevoerd. In studiejaar 2015-2016 is gestart met de gefaseerde invoering van het nieuwe curriculum, dat zich baseert op de herziene eindkwalificaties en het universiteitsbrede onderwijsmodel ('Utrechtse Onderwijsmodel'). In 2017-2018 studeert het eerste cohort studenten dat het vernieuwde programma doorlopen heeft af. In de curriculumherziening is, mede op aanraden van het vorige visitatiepanel, ingezet op inhoudelijke verzwaring van het programma en versterking van het academisch karakter. Dit heeft geleid tot een bacheloropleiding die zich kenmerkt door de aanwezigheid van drie leerlijnen, verhoging van de inzet van studenten door tussentijdse toetsen en opdrachten, activering van studenten door inzet van ICT-middelen, grotere nadruk op (academische) schrijfvaardigheidsoopdrachten dan voorheen, vermindering van de vrijblijvendheid door aanwezigheids- en inspanningsverplichtingen en een hoger aantal contacturen per week in het eerste jaar.

Een vernieuwing die de samenhang in het programma naar het oordeel van het panel sterk ten goede komt, is het programmeren van drie leerlijnen die door alle opleidingsjaren heenlopen: een inhoudelijke leerlijn, een vaardighedenleerlijn en een context- en methodenleerlijn. In de inhoudelijke leerlijn staat de disciplinaire verbreding en verdieping van de rechtswetenschap centraal. De bijbehorende cursussen waarin de verschillende rechtsgebieden geïntroduceerd en verder uitgediept worden zijn inhoudelijk op elkaar afgestemd en onderverdeeld in drie niveaus: inleidend (1), verdiepend (2) en gevorderd (3).

De vaardighedenleerlijn richt zich op het ontwikkelen van algemene academische en juridische vaardigheden. Deze vaardigheden worden geïntegreerd binnen de cursussen aangeboden, zodat bij het oefenen een link kan worden gelegd naar de vakinhoud. Belangrijk in het kader van deze leerlijn zijn zogenaamde workshop-uren in bepaalde vakken uit het eerste studiejaar die geheel aan vaardigheden gewijd zijn. Dankzij een ontwikkelde online leerlijntool is inzichtelijk welke vaardigheden in welke cursussen aan bod komen, waar ze getoetst worden en wat de opbouw binnen het curriculum is. Wat het panel betreft is de meer geprononceerde plek die vaardigheden in het nieuwe curriculum innemen een duidelijke verbetering. Wel geeft het panel in overweging om als sluitstuk van de vaardighedenlijn een zelfstandig vak te programmeren waarin verschillende juridische vaardigheden samenkomen. Een oefenrechtbank (moot court) zou zich daarvoor goed lenen, met name in het toga-traject. Studenten oefenen in de huidige situatie wel met juridische argumentatieleer, maar dit doet volgens het panel toch wat fragmentarisch aan, zeker gelet op de prominente plek die het opbouwen van een juridische argumentatie en overtuigende mondelinge communicatie innemen in de eindkwalificaties (vgl. eindkwalificaties 11 en 12). De opleiding zelf wijst schrijfvaardigheidsontwikkeling aan als ontwikkelpunt. Hieraan wordt in het nieuwe curriculum meer aandacht besteed dan voorheen door wekelijkse kleine schrijfopdrachten te programmeren. Toch blijft het bieden van goed schrijfonderwijs binnen een ongedeelde grootschalige opleiding volgens betrokkenen een uitdaging. Volgens het panel zijn de toename van het aantal schrijf oefeningen en de doorgevoerde grondige herziening van de diagnostische taaltoets die in het eerste jaar wordt afgenomen goede stappen.

In de derde leerlijn, de methoden- en contextleerlijn, komt het departementale profiel volgens het panel mooi tot uitdrukking. Deze leerlijn maakt studenten duidelijk dat (de ontwikkeling van) het recht niet op zichzelf staat, maar een functie in de maatschappij heeft en niet los kan worden gezien van maatschappelijke en wetenschappelijke ontwikkelingen. Deze *law in context*-benadering komt, naar het panel begrepen heeft, vooral tot zijn recht in de verplichte cursussen Grondslagen van recht, Perspectieven op recht en Algemene rechtsleer, maar het is de bedoeling dat studenten ook via de andere vakken in aanraking komen met alternatieve perspectieven. Uit de documentatie en gesprekken bleek dat de methoden- en contextleerlijn nog verder versterkt kan worden. De uitwerking van het multidimensionale profiel in de bacheloropleiding is volgens betrokkenen nog volop *work in progress*. Contextuele aspecten moeten volgens docenten nog sterker indalen in positiefrechtelijke vakken zodat studenten het multidimensionale perspectief beter leren herkennen. Een gesprek met studenten bevestigt dat deze zich nu nog niet volledig bewust zijn van de specifieke

Utrechtse profielkeuze en ruimte zien voor meer aandacht voor de invloed van andere juridische en niet-juridische disciplines op het recht. Het panel heeft er begrip voor dat het consistent doorvertalen van de multidimensionale aanpak naar het onderwijs tijd nodig heeft. Naarmate docenten vanuit hun onderzoeksactiviteiten steeds meer vertrouwd raken met de multidimensionale aanpak, ligt het voor de hand dat ook in het onderwijs verdere dubbelslagen kunnen worden gemaakt. Toch is wat het panel betreft ook voor de huidige situatie voldoende aannemelijk gemaakt dat studenten in staat gesteld worden om de eindterm rond het verwerven van kennis en inzicht in het recht in relatie tot de maatschappelijke context (eindkwalificatie 4) te behalen.

Het bacheloreindwerk vormt het sluitstuk van de methoden- en contextleerlijn. In het kader van dit eindwerk laat de student niet alleen zien dat hij of zij beschikt over de benodigde schrijf- en onderzoeksvaardigheden, maar wordt ook de eindkwalificatie rond het reflecteren op het eigen (professioneel) functioneren (eindkwalificatie 13) getoetst door middel van een eindgesprek tussen de student en zijn begeleider. Het eindwerk is ingebed in het vak Afstudeerwerk (7,5 EC), waarvoor studenten zich op verschillende momenten in het jaar kunnen inschrijven.

Het panel stelt vast dat het vernieuwde curriculum volgens betrokkenen in algemene zin naar tevredenheid functioneert. Studenten benadrukten dat zij met betrekking tot de belangrijkste rechtsgebieden een solide kennisfundament vergaren en op basis daarvan in het tweede jaar een beredeneerde keuze kunnen maken voor een van de drie trajecten en – later – voor een masteropleiding. In curriculumbeoordelingen beoordeelden de studenten de opbouw en inhoud van het studieprogramma over het algemeen als redelijk tot goed. Wel blijkt dat studenten verbetermogelijkheden zien waar het gaat om de voorbereiding op het afstudeerwerk en de vaardigheid mondeling presenteren. Het ligt volgens het panel in de lijn der verwachting dat de waardering voor deze aspecten stijgt wanneer in het lopende studiejaar derdejaarsstudenten ondervraagd worden die het nieuwe programma hebben doorlopen. Hierin is voor schrijf- en presentatievaardigheden immers meer aandacht dan voorheen.

Uit onderzoek van het panel blijkt dat het vakkenpakket als geheel de voornaamste gebieden van het recht afdekt. Bestudeerde representatieve vakken zijn qua inhoud en vormgeving op niveau. Aan de eindkwalificaties zijn op vakniveau heldere leerdoelen ontleend die aansluiten bij de gehanteerde werk- en toetsvormen. Opdrachten waaraan studenten werken, passen goed bij de leerlijnen. De voorgeschreven literatuur is relevant en actueel.

Oriëntatie

Uit de kritische reflectie blijkt dat verdere academisering een belangrijke doelstelling was binnen de onderwijsvernieuwing. Het panel stelt vast dat dit met name tot uitdrukking komt in de nieuwe methoden- en contextleerlijn. Gedurende de opleiding bouwen studenten steeds complexere academische vaardigheden op, beginnend bij juridisch-analytische vaardigheden en eindigend bij zelfstandige onderzoeksvaardigheden. In het materiaal van de bestudeerde vakken ziet het panel deze lijn voldoende terug. De oriëntatie van de opleiding is duidelijk academisch: er wordt een verbinding gelegd tussen onderzoek en onderwijs en wetenschappelijke artikelen (onder meer van stafleden) maken deel uit van de te bestuderen stof. Ook wetenschappelijke distantie en integriteit komen aan de orde. Volgens het panel is de professionele oriëntatie van de opleiding eveneens aan de maat. Er wordt veel aandacht besteed aan (vaardigheden voor) de beroepspraktijk. Met name in het notariële traject wordt het onderwijs daarnaast verzorgd door docenten en gastdocenten die ook (deels) in de beroepspraktijk actief zijn. Studenten in het toga- en multidisciplinaire traject hebben in het derde bachelorjaar de optie een stage te volgen (15 EC). Per september 2018 is deze mogelijkheid er voor alle studenten.

Internationalisering

Het panel stelt vast dat internationalisering een speerpunt is voor de Universiteit Utrecht en de Faculteit REBO. Binnen de bacheloropleiding komt de internationale oriëntatie op verschillende niveaus, en op over het algemeen overtuigende wijze, tot uitdrukking. Dat gebeurt ten eerste in de inhoud van het curriculum. In lijn met eindkwalificatie 3 ('de afgestudeerde heeft kennis van het internationaal en Europees recht [...]') worden er drie internationaal georiënteerde cursussen aangeboden: Inleiding Europees recht (jaar 1), Public International Law (jaar 1) en European Law (jaar 3). Daarnaast wordt er in de positiefrechtelijke cursussen op rechtsvergelijkende aspecten ingegaan. Het panel juicht toe dat de opleiding van plan is om door het inrichten van een (vierde) leerlijn rond internationalisering meer focus in het internationaal georiënteerde onderwijs aan te brengen.

Een tweede wijze waarop het streven naar internationalisering tot uitdrukking komt, is in het programmeren van twee verplichte vakken die in het Engels onderwezen en getoetst worden. Studenten volgen in het eerste jaar de cursus Public International Law en in het derde jaar de cursus European Law. Daarnaast wordt een deel van het keuzeonderwijs in het Engels aangeboden. Het panel meent dat een goede beheersing van het Engels voor de jurist van de 21ste eeuw onontbeerlijk is en acht het aanbieden van Engelstalig onderwijs op bachelorniveau daarom van groot belang.

Een derde niveau van internationalisering heeft betrekking op het stimuleren van studentmobiliteit, zowel door het bieden van mogelijkheden aan studenten om een deel van het onderwijs in het buitenland te volgen als door het welkom heten van buitenlandse studenten in het eigen onderwijs. De gerealiseerde resultaten op dit vlak zijn wat het panel betreft substantieel. Uit de documentatie blijkt dat in studiejaar 2016-2017 113 bachelorstudenten op uitwisseling zijn gegaan en dat 184 exchange studenten aan onderdelen van het bacheloropleiding hebben deelgenomen.

Honoursonderwijs

Het panel stelt vast dat het Departement RGL veel aandacht besteedt aan Honoursonderwijs. Getalenteerde en sterk gemotiveerde studenten kunnen direct aan het begin van de bacheloropleiding instromen in het Utrecht Law College (ULC). Het ULC biedt ten opzichte van de reguliere opleiding meer uitdaging doordat het voorziet in een intensief verdiepend en verbredend programma bovenop het basisprogramma. Dit aanvullende programma bestaat uit zowel curriculaire als extra-curriculaire activiteiten. De inspiratiebron voor het ULC was, naar het panel vaststelt, het Angelsaksische model van afzonderlijke *colleges* met een sterke eigen identiteit. Jaarlijks is plaats voor honderd studenten die gelijkelijk worden verdeeld over de *colleges* Sirius en Tilia. Ter bevordering van de communityvorming, en om ook in het basisprogramma extra diepgang te creëren, worden ULC-studenten ingedeeld in vaste, afzonderlijke werkgroepen. De toelating tot het ULC is selectief en om blijvend te kunnen deelnemen – en uiteindelijk een honoursgetuigschrift bij het bachelordiploma te ontvangen – moeten studenten gemiddeld een zeven voor alle cursussen halen. Het panel stelt op basis van een gesprek met studenten vast dat het ULC geldt als een bijzonder aantrekkelijk honoursprogramma. Een interessant aspect is dat het programma bovendien fungeert als proeftuin voor de reguliere opleiding. Tijdens het visitatiebezoek werd toegelicht dat nieuwe elementen via het honoursprogramma hun weg vinden naar het reguliere bachelorcurriculum.

Didactische uitgangspunten en onderwijsvormen

De didactische uitgangspunten van de opleiding zijn gebaseerd op het Utrechtse Onderwijsmodel. Deze centrale onderwijsvisie van de Universiteit Utrecht zet in op een helder onderscheid tussen bachelor- en masteropleiding, flexibiliteit en keuzevrijheid, persoonlijk en activerend onderwijs en ruime gelegenheid tot docentprofessionalisering. Hiermee streeft de UU naar het creëren van een uitdagend studieklimaat en het aanbieden van kleinschalig, intensief, activerend en deels vraaggestuurd onderwijs dat recht doet aan de verschillende ambities en talenten van studenten.

Het panel stelt met tevredenheid vast dat het aandeel van kleinschalig onderwijs in de vernieuwde bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid – mede op aangeven van het Utrechtse Onderwijsmodel – sterk is toegenomen. Naast grootschalige hoorcolleges wordt een variëteit aan kleinschaliger werkvormen

ingezet, te weten werkgroepen, workshops waarin studenten samenwerken aan opdrachten, praktijksimulaties en seminars waarin gereflecteerd wordt op de stof. In deze werkvormen wordt uitgegaan van een maximale groepsgrootte van 25 studenten. Met name in het eerste jaar vindt het panel de variëteit aan (kleinschalige) werkvormen indrukwekkend, zeker gezien de aanzienlijke instroom van de Utrechtse opleiding. Het principe van 'kleinschaligheid in grootschaligheid' komt hier treffend tot uitdrukking.

Een noemenswaardig onderdeel van de onderwijsvernieuwing is dat, mede in reactie op advies van het vorige visitatiepanel, steeds meer gebruik wordt gemaakt van *blended learning*, waarbinnen klassikale onderwijsvormen worden gemengd met vormen van *e-learning* die studenten uitdagen om continu met de stof bezig te zijn. De opleiding produceert bijvoorbeeld kennisclips die studenten voorafgaand aan een hoorcollege kunnen bekijken om zich op een specifiek onderwerp voor te bereiden. Positief is dat REBO docenten actieve ondersteuning biedt bij het ontwikkelen van digitaal onderwijs. Als gevolg hiervan is het enthousiasme van het onderwijsgevend personeel voor nieuwe onderwijsvormen in de afgelopen jaren erg gegroeid, zo bleek uit een gesprek met docenten.

Aan het principe van activerend leren wordt volgens het panel ook op overtuigende wijze invulling gegeven doordat studenten zich met opdrachten (individueel of in groepjes) moeten voorbereiden op de colleges en doordat er meerdere toetsmomenten worden ingepland, waardoor studenten gedurende het semester steeds actief met de stof bezig blijven en tussentijds feedback krijgen op hun presteren. Studenten gaven tijdens een gesprek met het panel aan dat zij de aandacht voor interactieve onderwijsmethoden waarderen. Een deel van hen zou graag zien dat het gebruik daarvan, met name het reflecteren op de stof met behulp van groepsdiscussies, nog verder wordt geïntensiveerd in de werkcolleges. Voor de geldende aanwezigheids- en voorbereidingsplicht hebben studenten begrip; zij zijn zich ervan bewust dat een goede voorbereiding essentieel is voor een zinnige interactie in het college. Een punt dat volgens studenten in het kader van het stimuleren van kleinschaligheid in een grootschalige opleiding nog verdere aandacht behoeft, is communityvorming. Met name de geprogrammeerde workshops en vaste werkgroepsamenstelling in het eerste jaar hebben in dat opzicht een belangrijke functie. In latere studiejaar lijkt communityvorming echter minder prioriteit te krijgen. Het panel heeft begrepen dat men binnen het ULC goede resultaten behaalt op het gebied van communityvorming, bijvoorbeeld door het programmeren van veel extracurriculaire onderdelen waarbij zowel studenten als stafleden aanwezig zijn, en geeft in overweging om de gebruikte middelen waar mogelijk ook naar de reguliere opleiding te transponeren.

Het panel stelt vast dat het aantal contacturen aan de standaarden voldoet, maar niet erg ruim is. Eerstejaarscursussen kennen tenminste zes contacturen per week (hoorcollege, werkcollege en workshop) en laterejaarsvakken kennen tenminste vier contacturen per week, wat bij het simultaan programmeren van twee cursussen neerkomt op ten minste acht tot twaalf contacturen per week. Studenten met wie het panel sprak gaven aan dat zij graag meer contacturen ingeroosterd zouden willen zien. De middelen daarvoor zijn volgens de verantwoordelijken echter beperkt. Indien mogelijk zou het voortzetten van de workshops in het tweede en derde jaar wat het panel betreft een goede mogelijkheid zijn om aan de wens van studenten gehoor te geven en tegelijkertijd zorg te dragen voor continuïteit op het vlak van communityvorming.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

Het panel stelt vast dat de samenhangende structuur en gelijkmatige opbouw van het programma de studeerbaarheid van de opleiding bevorderen. Ook de toepassing van activerende werkvormen, voorbereidings- en aanwezigheidsplicht, opdrachten en tussentoetsen draagt hieraan bij; actief studiegedrag wordt in de hand gewerkt en de piekbelasting aan het einde van een onderwijsperiode blijft beperkt. Studenten met wie het panel sprak, bevestigden dat de opleiding in beginsel goed studeerbaar is.

Een factor die bijdraagt aan de studeerbaarheid van de opleiding is het systeem van studiebegeleiding, dat bestaat uit een tutoraat en een mentoraat. Studenten krijgen bij de start van

de opleiding een tutor (stafid) toegewezen met wie ze in het eerste jaar verplicht twee tot drie keer een gesprek hebben over de studievoortgang. Ook worden ze in de eerste periode van het eerste jaar in groepjes gecoacht door een mentor (ouderejaars student) die de overgang van middelbare school naar universiteit begeleidt. Na het eerste jaar krijgt de begeleiding een facultatief karakter. Gesprekken met de tutor zijn nu optioneel. Studenten spraken zich tijdens de visitatie positief uit over de studiebegeleiding en met name ook over de begeleiding die zij ontvangen bij het schrijven van het eindwerk. Studenten schrijven zich binnen het vak Afstudeerwerk digitaal in op een onderwerp uit een door de staf samengestelde lijst, of wijken daarvan beredeneerd af door een eigen onderwerp voor te stellen. Zij beschouwen de opzet van het scriptietraject als prettig doordat het hen stap voor stap door de verschillende fasen van het onderzoeksproces heen loodst en voorziet in voldoende feedbackmomenten.

Het departement Rechtsgeleerdheid kent zorgvuldige, jaarlijks herhaalde evaluatieprocedures op het niveau van individuele vakken en het curriculum als geheel, waardoor eventuele problemen in de studeerbaarheid snel kunnen worden gesignaleerd en geremedieerd. Positief is met name ook dat de opleidingscommissie (OC) met de invoering van de vernieuwde curricula is gestart met het organiseren van panelgesprekken om zicht te houden op hoe de wijzigingen in het curriculum in de praktijk uitpakken. Een veelbelovende ontwikkeling vindt het panel de door de OC geïnitieerde oprichting van een Bachelor Advies Raad (BAR), bestaande uit vaste studentleden die periodiek geraadpleegd worden. Hiermee houdt de OC op meer structurele wijze dan voorheen een vinger aan de pols en heeft de betrokkenheid van studenten bij de opleiding een nieuwe impuls gekregen.

Het uitstroomrendement van de opleiding is ten opzichte van de vorige visitatieperiode verbeterd, wat duidt op verhoogd studiesucces. Voor cohort 2013 – het meest recente cohort waarvoor data beschikbaar zijn – geldt dat 58% van de studenten binnen vier jaar afstudeerde. Dit is wat het panel betreft acceptabel. Ook het percentage studenten dat aan het einde van het eerste jaar een negatief Bindend Studie Advies (BSA) krijgt (14% van de studenten uit cohort 2016-2017), is alleszins aanvaardbaar. Volgens betrokkenen heeft met name de snelle reparatiekans voor studenten die een tentamen niet in één keer halen een rendementsverhogend effect. Het panel constateert op basis van de gevoerde gesprekken dat deze maatregel weliswaar niet populair is onder bachelorstudenten, maar wel goed past binnen het bredere systeem van activerend leren waarvoor de opleiding principieel gekozen heeft.

Docenten

Het panel is tevreden over de omvang en kwaliteit van het docententeam. In totaal zijn 191 docenten bij de opleiding betrokken. Grootschalige hoorcolleges worden gegeven door seniordocenten (hoogleraren en universitair hoofddocenten), terwijl bij de werkgroepen met name meer juniordocenten betrokken zijn. In totaal is 64% van de staf gepromoveerd. In lijn met het Utrechtse Onderwijsmodel gaat er binnen het departement Rechtsgeleerdheid veel aandacht uit naar docentprofessionalisering. Het beleid is dat universitair docenten een basiskwalificatie onderwijs (BKO) dienen te behalen, terwijl een seniorkwalificatie onderwijs (SKO) een vereiste is voor universitair hoofddocenten en hoogleraren. Op dit moment ligt het percentage van bachelordocenten met een BKO of SKO op 65% en er wordt ingezet op verdere verhoging. Naast BKO- en SKO-trajecten worden ook andere scholingsactiviteiten (bijvoorbeeld leergangen voor onderwijskundig leiderschap en honoursteaching) aangeboden, die worden gecoördineerd vanuit het universiteitsbrede Centre for Academic Teaching. Positief is wat het panel betreft dat de UU inzet op het vergroten van de mogelijkheden om via onderwijs carrière te maken, bijvoorbeeld door het bieden van teaching fellowships en het aanstellen van universitair hoofddocenten die zich specifiek met onderwijs(vernieuwing) bezighouden.

De staf-studentratio ligt op 1:40, wat vergelijkbaar is met de verhouding die in juridische opleidingen elders in het land gerealiseerd wordt. Het panel heeft met instemming vernomen dat REBO gedurende de visitatieperiode extra geld beschikbaar heeft gesteld om de staf-studentratio te verbeteren. Desalniettemin bleek uit de documentatie en gesprekken dat docenten van tijd tot tijd een hoge werkdruk ervaren. Het door de opleiding nagestreefde model van kleinschalig onderwijs

met intensief studentcontact verhoogt enerzijds het werkplezier van docenten, maar vraagt anderzijds ook een grote(re) inspanning van hen. Met name binnen de flexibele schil van juniordocenten leidt dit tot een afbreukrisico, zo vernam het panel tijdens de visitatie. Het verloop in deze groep is hoog. Het panel constateert dat zorgvuldig bewaakt moet worden dat de ervaren druk niet ten koste gaat van de onderwijskwaliteit. Het onderschrijft het nut van inmiddels op departementaal niveau genomen initiatieven als het instellen van de projectgroep Vermindering Werkdruk in het Onderwijs. Deze zoekt naar mogelijkheden om het onderwijs zo in te richten dat de ervaren werkdruk van docenten afneemt, terwijl de kwaliteit gewaarborgd blijft.

Studenten spraken zich in een gesprek met het panel in positieve zin uit over de inhoudelijke en didactische expertise van hun docenten. Deze zijn niet alleen kundig, maar ook erg benaderbaar. Een sterk punt van de opleiding is volgens studenten dat docenten ondanks de hoge studentenaantallen sterk betrokken zijn bij hun studenten en hen vaak bij naam kennen.

Faciliteiten

Het panel is onder de indruk van de kwalitatief hoogstaande studieomgeving die het departement Rechtsgeleerdheid zijn studenten biedt. Na een recente verbouwing van het onderwijsgebouw op het Janskerkhof beschikt het departement over *state of the art* collegezalen en studieplekken. In de nabijgelegen Universiteitsbibliotheek hebben studenten toegang tot een zeer breed aanbod aan (online) wetenschappelijke literatuur.

Sinds 2015 kent REBO de facultaire dienst REBO Career Services (REBO CS), die activiteiten ontplooit op het gebied van arbeidsmarktoriëntatie en loopbaanbegeleiding. De geboden dienstverlening bestaat voornamelijk uit extracurriculaire trainingen ('employability skills') en workshops, het voeren van individuele gesprekken door de Career Officer en proefassessments met de mogelijkheid tot nabespreking van de uitslag. Verder ondersteunt REBO CS studenten bij het leggen van contacten met werkgevers en alumni, bijvoorbeeld tijdens de 'REBO Career nights'. In het bachelorcurriculum zelf neemt arbeidsmarktoriëntatie sinds de onderwijsvernieuwing ook een prominentere plaats in, niet alleen in tutoraat en mentoraat, maar ook binnen de reguliere cursussen.

Overwegingen

Het panel heeft grote waardering voor de nieuwe weg die de opleiding sinds de curriculumherziening is ingeslagen. Positief is bijvoorbeeld dat het vernieuwde programma inhoudelijk is verzwaard en in lijn is gebracht met het multidimensionale departementsprofiel – ook al is dat laatste *work in progress*. De drie leerlijnen zorgen voor een samenhangend programma, waarin studenten kennis verwerven van de belangrijkste rechtsgebieden en waarin vaardigheden voldoende aan bod komen. Om de balans tussen academische en praktisch-juridische vaardigheden verder te versterken, is het wat het panel betreft wenselijk om naast het academische eindwerk waarin studenten de verworven onderzoeksvaardigheden laten zien, ook een zelfstandig sluitstuk van de vaardighedenlijn te programmeren. Een oefenrechtbank lijkt daarvoor de aangewezen vorm. Plannen voor het toevoegen van een leerlijn rond internationalisering kunnen op de steun van het panel rekenen. Het niveau van bestudeerde voorbeeldvakken vindt het panel aan de maat. De eindkwalificaties komen op passende wijze tot uitdrukking in de vakspecifieke leerdoelen en er is duidelijk nagedacht over de aansluiting tussen leerdoelen, werkvormen en toetsing.

Voor de ambities ten aanzien van het bieden van kleinschalig, intensief en activerend onderwijs verdient de opleiding veel lof. Het aandeel van activerende werkvormen en opdrachten is de laatste jaren tot tevredenheid van studenten en docenten toegenomen. Een mooie volgende stap zou kunnen zijn om verder te investeren in community-vorming, bijvoorbeeld door ook in het tweede en derde studiejaar workshops te programmeren. Hiermee zou de opleiding gelijk gehoor geven aan de wens van studenten om meer contacturen te roosteren. Mede dankzij de samenhang en het activerende onderwijsconcept is de opleiding goed studeerbaar. Het studiesucces is de laatste jaren gestaag verbeterd. Noemenswaardig is bovendien dat de opleiding op consequente wijze uitwerking geeft aan de voorgeschreven evaluatiesystematiek, waardoor de kwaliteit van het onderwijs geborgd is.

Het ingezette docententeam is inhoudelijk deskundig en didactisch onderlegd dankzij de vele mogelijkheden voor docentprofessionalisering. Hoewel docenten duidelijk plezier hebben in hun werk, wat doorstraalt naar de studentenpopulatie, signaleert het panel dat de hoge werkdruk een actueel thema is binnen de opleiding. Belangrijk is om goed te bewaken dat het arbeidsintensieve onderwijsconcept door de bijbehorende hoge werkdruk uiteindelijk niet ten koste gaat van de gerealiseerde onderwijskwaliteit.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen

Toetsbeleid

Het panel stelt vast dat het departement RGL adequaat toetsbeleid heeft geformuleerd. De uitgangspunten daarvan zijn in lijn met het Utrechtse onderwijsmodel. In de notitie Toetsbeleid RGL wordt onder meer beschreven dat toetsen bedoeld zijn om het studiegedrag te stimuleren. Vrijwel elke cursus kent daarom twee of meer toetsmomenten, verspreid over de onderwijsperiode. Zeker in de beginjaren van de opleiding worden deeltoetsen vaak ingezet als voortgangstoets, bedoeld om studenten inzicht te bieden in waar zij op dat moment staan. De weging van de eerste deeltoets is relatief laag, zodat een student – indien nodig – met succes zijn/haar studiegedrag kan bijstellen. Het departement benadrukt bovendien het belang van een variëteit aan toetsvormen die aansluiten bij de te toetsen leerdoelen.

Een belangrijk uitgangspunt van het toetsbeleid is dat de toetsing dient te onderstrepen dat onderwijs niet vrijblijvend is, maar actieve inzet van de student vraagt. Dit komt tot uitdrukking in de gerichte manier waarop het departement omgaat met herkansingsmogelijkheden. Studenten die een cursus afsluiten met een onvoldoende hoger dan een 4, krijgen direct aansluitend de mogelijkheid om deel te nemen aan een reparatietoets, waarmee zij maximaal een 6 kunnen behalen. De gedachte is dat studenten die al redelijk in de buurt van een voldoende zitten door nog wat extra studie de cursus alsnog kunnen halen, waardoor studievertraging voorkomen wordt. De maximering van het cijfer drukt uit dat de reparatietoets niet bedoeld is als tweede kans. Alleen voor studenten die door overmacht verhinderd zijn aan een toets deel te nemen, is er de mogelijkheid van een volledige herkansing waarbij geen plafond geldt. Tijdens de visitatie bleek, zoals eerder vermeld, dat bachelorstudenten niet unaniem enthousiast zijn over deze systematiek, die er volgens hen toe leidt dat veel studenten zich bewust ziek melden voor een tentamen zodat zij de volledige herkansingsmogelijkheid behouden. Het panel kan zich inleven in dit bezwaar, maar constateert desalniettemin dat het beleid ten aanzien van herkansingen goed past binnen de onderwijsvisie van het departement en een duidelijk positief effect op de studievoortgang heeft.

Toetscyclus

Het departement RGL gaat uit van een toetscyclus die bestaat uit vijf stappen. Op cursusniveau begint het proces van toetsing met het formuleren van een toetsplan waarin de leerdoelen van de cursus worden vastgelegd en deze gekoppeld worden aan toetsvormen en de weging van de afzonderlijke leerdoelen. Dit toetsplan dient te worden geaccordeerd door de onderwijsdirecteur, die erop let dat de toetsvormen passend zijn voor de realisering van de eindkwalificaties van de opleiding als geheel en bewaakt dat conclusies uit eerdere toetsanalyses en cursusevaluaties zijn verwerkt in

het nieuwe toetsplan. De volgende stap is de toetsconstructie, die (vaak) plaatsvindt aan de hand van een toetsmatrijs. Het vierogenprincipe wordt toegepast door toetsen in teams op te stellen of doordat een door een individuele docent samengestelde toets aan een collega wordt voorgelegd. Stap drie in de toetscyclus is de toetsafname, die bij schriftelijke toetsen in toenemende mate digitaal plaatsvindt. Voorafgaand aan de toetsafname worden studenten geïnformeerd over de vorm en weging van de toets en de gehanteerde beoordelingscriteria. Ook krijgen zij beschikking over een oefentoets. De opleiding hecht er belang aan dat er bij de volgende stap, de toetsbeoordeling, gewerkt wordt aan de hand van *rubrics* en dat er voldoende aandacht uitgaat naar (individuele) feedback. Dat laatste was tijdens de vorige visitatie nog een aandachtspunt, maar inmiddels is er op grond van UU-breed beleid extra formatie beschikbaar gekomen voor verbetering van de feedback. Studenten krijgen beschikking over een antwoordindicatie en er wordt een inzage- en nabesprekingsmogelijkheid geboden. Ook worden verschillende vormen van *peer feedback* ingezet. Een door de opleiding zelf aangestipt ontwikkelpunt voor de komende periode is het verder uitwerken van de beoordeling van groepsopdrachten en met name het differentiëren naar de bijdrage van individuele studenten. De toetscyclus wordt rondgemaakt door het analyseren van de toetsing aan de hand van de resultaten, slagingspercentages, cursusevaluatie en bijbehorende docentreacties. Deze analyse kan leiden tot wijzigingen in het volgende jaar.

Op grond van de documentatie en de gevoerde gesprekken heeft het panel veel vertrouwen in het functioneren van de toetscyclus. Het stelt vast dat de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van de toetsing in elke stap van de toetscyclus steeds goed geborgd zijn. De verantwoordelijkheden van de betrokkenen zijn bovendien helder beschreven. Een goed initiatief is het in 2013 opgestelde naslagwerk ('Kookboek toetskwaliteit Rechtsgeleerdheid') dat docenten een handreiking biedt bij de meest voorkomende vragen over het ontwerpen, ontwikkelen, afnemen, beoordelen en evalueren van toetsen. Het panel vindt dit een effectief middel om het toetsbeleid en de daaraan ontleende systeem van toetsing te laten indalen bij de docenten. Studenten lieten zich tijdens de visitatie grotendeels positief uit over het systeem van toetsing. Zij zijn met name tevreden over het gelijkmatige toetsritme, dat de studeerbaarheid van de opleiding ten goede komt. De feedback op (schriftelijke) opdrachten kan volgens studenten verder worden verbeterd. Het panel concludeert op grond van de toetsen behorend bij een aantal representatieve voorbeeldvakken dat de gebruikte toetsvormen aansluiten op de leerdoelen. Er is bovendien sprake van voldoende variëteit. Vaak toegepaste toetsvormen zijn onder meer schriftelijke tentamens (met name open vragen), individuele- en groepspapers en presentaties. Multiple choice toetsen zijn zeldzaam. Het niveau van de toetsen is, naar het panel vaststelt, stevig.

Beoordeling eindwerk

Tijdens de vorige visitatie werden aanbevelingen gedaan die betrekking hadden op de beoordeling van het eindwerk. Het panel adviseerde om naast het structureel gebruik van scriptiebeoordelingsformulieren, elke bachelorscriptie door een tweede lezer te laten beoordelen. Deze aanbevelingen heeft de opleiding ter harte genomen. Ter ondersteuning van de beoordeling van het afstudeerwerk is een beoordelingsrubric Onderzoeksvaardigheden opgesteld, waarin voor beoordelaars voor elk afzonderlijk beoordelingscriterium zes niveaus worden omschreven (o/m/v/rv/g/zg). Daarnaast is er een rubric academische vaardigheden, die beoordelaars duidelijkheid verschaft over de vaardigheden waarover studenten in de verschillende fasen van de opleiding – waaronder de eindfase – moeten beschikken. Het inschakelen van een tweede lezer bij de beoordeling van de eindversie van een bacheloreindwerk is inmiddels verplicht en het gebruik van het beoordelingsformulier is ten opzichte van de vorige visitatieperiode meer ingeburgerd geraakt.

Het panel is verheugd over de genomen stappen die bijdragen aan een meer geobjectiveerde en uniforme beoordelingspraktijk. Op basis van bestudeerde beoordelingsformulieren stelt het panel vast dat deze doorgaans adequaat worden ingevuld en dat beoordelingen voldoende worden gemotiveerd. In de geest van continue verdere verbetering raadt het panel wel aan om de transparantie van de beoordelingsprocedure verder te vergroten. Het stelt vast dat het gebruikelijk is dat de beide beoordelaars het beoordelingsformulier in overleg invullen. Het nadeel van deze gang van zaken is dat externe beoordelaars niet met zekerheid kunnen vaststellen dat de tweede beoordeling in onafhankelijkheid van de eerste beoordeling heeft plaatsgevonden. Tijdens de visitatie

bleek dat de examencommissie zich bewust is van dit punt en zich op actie bezint. Een ander punt dat het panel wil benadrukken, is het belang van periodieke kalibratiesessies waarin beoordelaars tot een gezamenlijke beoordelingsstandaard komen. Voor de bestudeerde eindwerken viel op dat er behoorlijk wat variatie zat tussen de oordelen van begeleiders en die van het panel. In bepaalde gevallen vond het panel de gegeven oordelen (erg) gul en in andere gevallen juist (erg) mager. Het panel ziet de in mei 2016 ingevoerde beoordelingsrubric als een goede stap in de richting van meer consistentie in de beoordeling.

Examencommissie

Het departement RGL beschikt over twee examencommissies: één voor de bacheloropleiding en één voor de masteropleidingen. Het toetsbeleid beschrijft hoe de examencommissies invulling geven aan hun wettelijke borgingstaak. Onderdeel daarvan is het aanwijzen van bevoegde examinatoren. Het panel heeft begrepen dat docenten met de rang van UD of hoger in beginsel examenbevoegd zijn, aangezien uit de aanstellingseisen voortvloeit dat zij gepromoveerd zijn en een BKO hebben behaald. Tijdelijke docenten, promovendi en niet bij de UU aangestelde personen moeten uitdrukkelijk als examinator worden aangewezen, waarbij de examencommissie de inhoudelijke en didactische bekwaamheden van de docent in kwestie overweegt. Dit vindt het panel een deugdelijke gang van zaken.

Om zicht te houden op de kwaliteit van de toetsing, hebben de examencommissies een gezamenlijke (sub-)commissie toetskwaliteit ingesteld. Deze beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van een aantal toetsen van bachelor- en mastercursussen op basis van de cursusdoelen, de beoordelingscriteria en de puntenwaardering per vraag en per deelvraag en de antwoordindicatie. Ter monitoring van het gerealiseerde eindniveau bekijkt de commissie toetskwaliteit eveneens jaarlijks een steekproef van afstudeerwerken inclusief de bijbehorende beoordelingen. De resultaten van het onderzoek van de commissie worden via de examencommissie gedeeld met de onderwijsdirecteuren. Het panel heeft vastgesteld dat de commissie toetskwaliteit zeer zorgvuldig te werk gaat. In de afgelopen jaren maakten steeds twee bachelorcursussen en een substantieel aantal bacheloreindwerken deel uit van de steekproeven. Aanbevelingen van de commissie toetskwaliteit hebben geleid tot een uitgebreide handleiding voor docenten over de begeleiding van een afstudeerwerk/scriptie, waarin onder andere de beoordelingscriteria en hun onderlinge weging nader worden toegelicht. De samenwerking tussen de examencommissie en de commissie toetskwaliteit verloopt volgens betrokkenen goed. Ook is er volgens het panel voldoende aandacht voor professionalisering van beide commissies.

Als onderdeel van haar borgingstaken bewaakt de examencommissie ook dat het curriculum als geheel alle geformuleerde eindkwalificaties afdekt. Het panel heeft met instemming vernomen dat de bachelor-examencommissie voorafgaand aan elk nieuw jaar van het nieuwe curriculum advies heeft uitgebracht over de toetsing in relatie tot de eindkwalificaties. Een instrument waarvan de examencommissie voor dit deel van het wettelijke takenpakket gebruik kan maken, is de 'thematische programmatoets'. Wanneer het nieuwe curriculum, aan het einde van studiejaar 2017-2018, een volledige cyclus doorlopen heeft, zal de examencommissie een dergelijke toets van de vaardighedenleerlijn uitvoeren.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures lijken, mede dankzij het Kookboek Toetskwaliteit, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich daardoor bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft voldoende divers en sluiten aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig. Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de noodzakelijke transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken.

Ook over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg tevreden. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen

Om het gerealiseerde niveau te onderzoeken, heeft het panel een steekproef van 20 recente bacheloreindwerken bestudeerd. Het bacheloreindwerk (7,5 EC) is een individuele proeve van bekwaamheid over een onderwerp dat in het verlengde ligt van het gekozen afstudeertraject. De student toont hiermee aan dat hij een heldere onderzoeksvraag kan formuleren, zelfstandig onderzoek kan verrichten en daarvan op een duidelijke, gestructureerde manier verslag kan leggen. Over het niveau van de bestudeerde stukken is het panel in grote lijnen tevreden. Doorgaans is sprake van duidelijk afgebakende onderzoeksvragen, een heldere opbouw, adequate conclusies en gebruik van relevante bronnen. De schrijfstijl en afwerking van de eindwerken zijn redelijk tot goed. De methodologische verantwoording is, naar het panel vaststelt, soms vrij rudimentair en doet niet altijd recht aan de huidige stand van de wetenschap. Aan het belang van een goede onderbouwing van de gebruikte methodologie zou in het flankerende onderwijs, alsmede in het gebruikte beoordelingsformulier, meer aandacht kunnen worden besteed. Het panel begreep dat het nieuwe curriculum hierin beter voorziet. Ook geeft het panel in overweging om studenten expliciet op het verrichte onderzoek te laten reflecteren, bijvoorbeeld in een toegevoegd reflectieverslag, zodat duidelijker voldaan wordt aan eindkwalificatie 13 ('de afgestudeerde kan reflecteren op eigen (professioneel) functioneren en bezit de leervaardigheden die hem of haar in staat stellen een vervolgstudie aan te gaan met een grotendeels zelfgestuurd karakter').

Naast de eindwerken geeft ook het succes van afgestudeerden op de arbeidsmarkt of in een vervolgopleiding een indicatie van het bereikte niveau. Voor juridische bacheloropleidingen geldt dat deze met name de opmaat vormen voor het volgen van een juridische masteropleiding. Het panel stelt op basis van gesprekken met masterstudenten die de Utrechtse bacheloropleiding gevolgd hebben vast dat deze studenten over het algemeen ervaren dat de bacheloropleiding hen in toereikende mate heeft voorbereid op de aansluitende masteropleiding.

Overwegingen

Het panel stelt op basis van de bestudeerde eindwerken en gesprekken met afgestudeerden vast dat studenten de eindkwalificaties realiseren. In het niveau van de eindwerken kan het panel zich vinden. Wel vraagt het meer aandacht voor de methodologische verantwoording en reflectie van studenten op het verrichte onderzoek.

Conclusie

Bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel is onder de indruk van de omvangrijke onderwijsvernieuwing die het Departement RGL in de afgelopen periode heeft gerealiseerd. Het nieuwe departementale profiel, dat nadruk legt op het belang van een multidimensionale benadering van het recht en de inbedding daarvan in een internationale, maatschappelijke context, geeft richting aan de eindkwalificaties en de curricula van de verschillende opleidingen. Daarbij valt op dat multidimensionaliteit vaker wordt ingevuld als vakgebiedoverschrijdend (interne rechtsvergelijking) en stelseloverschrijdend (externe rechtsvergelijking) dan als disciplineoverstijgend (multi/interdisciplinariteit). Het panel heeft er begrip voor dat het lastig is om multi- en (zeker) interdisciplinariteit overtuigend vorm te geven binnen het onderwijs en waardeert dat de opleidingen hun inspanningen op dit vlak in de komende periode verder willen intensiveren. Een sterk punt is de aan het universiteitsbrede onderwijsconcept ontleende onderwijsvisie, die consistent is doorvertaald naar het onderwijs. De in het herziene onderwijsprogramma gerealiseerde kleinschaligheid, persoonlijke aanpak en activerende werkvormen zijn bewonderenswaardig, zij het dat steeds goed gemonitord dient te worden dat deze intensieve wijze van onderwijs geven niet tot een te hoge docentbelasting leidt.

Over het geheel genomen maakt de onderwijsorganisatie een professionele indruk. Er is sprake van inzichtelijke en functionele procedures, waarvan het nut breed erkend wordt door betrokkenen. De verschillende gremia werken alle naar behoren en staan nauw met elkaar in contact. Met name op het vlak van de toetsing zag het panel hiervan inspirerende voorbeelden: examen- en toetscommissie vormen samen een geoliede machine, die zijn instrumentarium gebruikt om steeds verdere kwaliteitsverbeteringen te realiseren. Mede dankzij de nadruk op docentprofessionalisering dalen deze verbeteringen goed in op de werkvloer. Noemenswaardig, tot slot, is het oprechte enthousiasme dat docenten, studenten en alumni in de gesprekken met het panel uitstraalden. Al deze betrokkenen zijn, volgens het panel terecht, trots op hun opleiding.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid* als 'voldoende'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter) is emeritus hoogleraar Europees Migratierecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde Nederlands recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 1990 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in het vreemdelingen- en vluchtelingenrecht en het bestuursrecht, en heeft daarover veel gepubliceerd. Hij is tevens actief in nationale en internationale organisaties op het gebied van vreemdelingen- en vluchtelingenrecht. Zo was hij lid van de Permanente Commissie van deskundigen in internationaal vreemdelingen-, vluchtelingen- en strafrecht (Commissie Meijers, 1991-2017) en was hij vice-voorzitter (1982-1986) en voorzitter (1988-1992) van de Nederlandse sectie van Amnesty International. Ook was hij bestuurslid van de Stichting voor vluchteling-studenten (UAF 2006-2015). Tussen 1999 en 2005 trad hij op als Nationale Ombudsman. Van 2006 tot aan zijn emeritaat in 2014 was hij voorzitter van de Landelijke Commissie Gedragscode internationale student hoger onderwijs. Sinds 2014 zit hij het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit voor.

Prof. dr. J. (Jan) Struikma (vice-voorzitter) is sinds 2003 hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder het ruimtelijk bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij werkte tot 1990 in de praktijk van de ruimtelijke ordening, onder meer bij de provincie Noord-Holland, de gemeente Zaanstad en bij stedenbouwkundig adviesbureau VVK Architectuur en Stedenbouw. In 1990 werd hij universitair docent bij de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1995 tot 2005 was hij docent bij het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht. Zijn onderzoek concentreert zich naast het omgevingsrecht op de methodologie van de rechtswetenschap. Naast zijn aanstelling aan de Vrije Universiteit is Jan Struikma actief als lid of voorzitter van diverse organisaties op het gebied van (ruimtelijk) bestuursrecht; zo is hij sinds 2010 voorzitter van het Instituut voor Bouwrecht. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de universiteit en de rechtenfaculteit, waaronder als voorzitter van de Bezwaarcommissies decentrale toelating VUMC en ACTA (sinds 2005), lid van het College van Beroep voor de Examens (sinds 2006) en voorzitter van de Commissie Wetenschappelijke integriteit (sinds 2014). Hij is redacteur van het *Tijdschrift voor Bouwrecht*.

Prof. dr. M.G. (Michael) Faure is hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de universiteiten van Antwerpen en Chicago (Verenigde Staten) en Criminologie in Gent (België), en deed promotieonderzoek in Freiburg (Duitsland). In 1991 werd hij hoogleraar in Maastricht en directeur van het Maastrichts Europees Instituut voor Transnationaal Rechtswetenschappelijk Onderzoek. Sinds 2008 is hij ook verbonden aan het Rotterdam Institute of Law & Economics (RILE) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam en combineert hij twee hoogleraarschappen in deeltijd. In Rotterdam leidt hij het European Doctorate in Law and Economics-programma. Daarnaast is hij directeur van de Ius Commune Research School en directielid van het European Centre of Tort and Insurance Law. Zijn onderzoek richt zich op milieu(straf)recht, aansprakelijkheidsrecht, verzekeringsrecht en de economische analyse van (ongevallen)recht. Michael Faure is redactielid van diverse tijdschriften, waaronder het *Maastricht Journal of European and Comparative Law* sinds 1993.

Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols is emeritus hoogleraar Strafrecht aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Utrecht (1971-1977) en promoveerde daar in 1982. Hij werkte korte tijd als advocaat en procureur in Den Haag, alvorens hij in 1986 werd benoemd tot hoogleraar Strafrecht aan de Universiteit van Maastricht, waar hij ook werkzaam was als decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Van 2004 tot 2012 was hij Rector Magnificus van de Universiteit van Maastricht en, afwisselend met een collega in Hasselt, ook Rector Magnificus van de Transnationale Universiteit Limburg. Hij is momenteel plaatsvervangend raadsheer in het Gerechtshof Den Bosch en Den Haag, voorzitter van de examencommissie van de Beroepsopleiding Advocaten, voorzitter van de Raad van Toezicht van Zuyd Hogeschool en lid van de Raad van Toezicht van de Universiteit van Amsterdam.

Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz was hoogleraar Notarieel recht aan de Universiteit van Amsterdam, en is daar tegenwoordig hoogleraar Personen- en Familierecht, in het bijzonder het Familievermogensrecht. Zij studeerde Civiel recht aan de Universiteit Leiden en Notarieel recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1986 tot 1999 was ze werkzaam als universitair docent aan de Universiteit Leiden, op de afdelingen Burgerlijk recht, Internationaal privaatrecht en notarieel Recht. Tussen 1998 en 2002 was ze werkzaam in de praktijk voor verschillende notariskantoren. In 2002 werd ze benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Haar onderzoek concentreert zich op het familierecht in ruime zin, waaronder het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht. Ze maakt onderdeel uit van de redactie van *Juridische Berichten voor het Notariaat* (sinds 1998) en het *Tijdschrift voor Personen- en familierecht* (sinds 2002). Daarnaast is Barbara Reinhartz mede-auteur van verschillende losbladige en gebonden edities over erfrecht, huwelijksvermogensrecht en personen- en familierecht en verzorgt ze regelmatig postacademische lezingen en cursussen, onder meer voor het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht.

Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos is hoogleraar Privaatrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn studie aan de UvA promoveerde hij in 1998 aan het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Utrecht. Van 1997 tot 2001 werkte hij als universitair docent aan de KU Brabant (Tilburg University). In 2002 werd hij universitair hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 2005 is benoemd tot hoogleraar. Hij is gespecialiseerd in het contractenrecht, consumentenrecht en het Europees privaatrecht en van zijn hand zijn vele publicaties verschenen. Hij is sinds 2015 lid van de Raad van Toezicht van de Consumentenbond en lid van het bestuur van de International Association for Consumer Law. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de Universiteit van Amsterdam. Zo was hij in 2016 en 2017 opleidingsdirecteur van de masteropleiding European Private Law, was hij van 2005-2017 voorzitter van de Opleidingscommissie (Nederlandstalige) masters en van 2014-2017 van de Opleidingscommissie Notarieel recht. Sinds 2017 is hij voorzitter van de Afdeling Privaatrecht. Sinds 2015 is hij raadsheer-plaatsvervanger bij het Hof in Den Bosch. Voorts is hij lid van de redactie van het *Tijdschrift voor Consumentenrecht en handelspraktijken*.

R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB (studentlid) is masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Handels- en ondernemingsrecht, aan Maastricht University. In 2017 behaalde hij zijn bachelordiploma Rechtsgeleerdheid aan diezelfde universiteit. Robert van den Boorn is actief als studentlid van de Opleidingscommissie Nederlands Recht, lid van het Studentenberaad van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en als student-tutor. Hij is tevens werkzaam als buitengriffier bij de Rechtbank Limburg, beide zittinglocaties, sector Privaatrecht.

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof.mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie.

Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft (onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.).

Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamentele worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen – in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is voorsnog niet mogelijk.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EUlidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstructuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen voorsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015 (<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010, http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het – zeer diverse – beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge

en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding, indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomend jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklank vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;
- d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

- e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;
- f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);
- g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;
- h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

- i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;
- j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;
- k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:

1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;
2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;
3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;
4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;
5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;
6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;
7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;
8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;
9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.

- l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

Bachelor Rechtsgeleerdheid		Kennis en inzicht	Toepassen kennis en inzicht	Oordeelsvorming	Communicatie	Leervaardigheden
De afgestudeerde						
1.	heeft grondige kennis van en inzicht in de grondslagen en de beginselen van het juridisch systeem als geheel	√				
2.	heeft grondige kennis van de kerngebieden van het recht, te weten: privaatrecht, strafrecht, en staats- en bestuursrecht, en inzicht in de systematiek van deze drie gebieden	√				
3.	heeft kennis van het internationaal en Europees recht en heeft inzicht in de systematiek van deze twee gebieden, en in de systematiek van het internationaal en Europees recht in relatie tot de kerngebieden van het recht genoemd onder lid 2	√	√			
4.	heeft kennis van en inzicht in de ontwikkeling van het recht in relatie tot de maatschappelijke context waarin het recht functioneert en is in staat deze context kritisch te duiden vanuit een wetenschappelijk perspectief	√	√	√		
5.	<i>van het Notarieel traject</i> heeft grondige kennis van en inzicht in het personen- en familierecht, het huwelijksvermogensrecht, het rechtspersonen- en vennootschapsrecht, het recht met betrekking tot registergoederen, het executierecht, het belastingrecht (voor zover van belang voor de notariële praktijkuitoefening) en het recht met betrekking tot het notariaat (in het bijzonder de Wet op het notarisambt)	√				
6.	<i>van het Notarieel traject</i> heeft kennis van en inzicht in het faillissementsrecht en in de bedrijfseconomie (voor zover van belang voor de notariële praktijkuitoefening)	√				
7.	beheerst de rechtswetenschappelijke methoden en is bekend met meta-juridische benaderingswijzen van het recht	√	√	√		√
8.	beheerst de volgende juridische kernvaardigheden: - kan regelgeving vinden, toepassen in concrete gevallen, analyseren, evalueren en voor eenvoudige gevallen ontwerpen; - kan rechtspraak vinden, toepassen, analyseren en evalueren; - kan concrete gevallen juridisch (multidimensionaal) analyseren en daarvoor een onderbouwde en aanvaardbare juridische oplossing geven (casus oplossen)		√	√	√	
9.	kan een rechtswetenschappelijke onderzoeksopzet maken met een adequate en verantwoorde onderzoeksvraag en bijbehorende methode en kan dit onderzoek zodanig uitvoeren dat het leidt tot de beantwoording van de onderzoeksvraag en getuigt van eigen oordeelsvorming		√	√	√	√
10.	is in staat bestaande rechtswetenschappelijke kennis op integere en methodologisch verantwoorde wijze te vergaren, deze op waarde te schatten en deze op systematische wijze te verwerken en te ordenen, ongeacht of dit nationale of internationale bronnen van kennis zijn en of zij in het Nederlands of Engels zijn gesteld		√	√		√
11.	kan een geldige juridische argumentatie van voldoende diepgang opbouwen en een aanvaardbaar juridisch oordeel vormen dat rekening houdt met ethische en maatschappelijke aspecten		√	√	√	
12.	kan kennis, ideeën en oplossingen zowel schriftelijk als mondeling begrijpelijk, gestructureerd, correct en overtuigend communiceren aan een publiek van specialisten en niet-specialisten			√	√	
13.	kan reflecteren op eigen (professioneel) functioneren en bezit de leervaardigheden die hem of haar in staat stellen een vervolgstudie aan te gaan met een grotendeels zelfgestuurd karakter			√		√

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

JAAR 1	Periode 1	Grondslagen van recht niveau 1	Inleiding staats- en bestuursrecht niveau 1
	Periode 2	Inleiding strafrecht niveau 1	Inleiding privaatrecht 1: verblintenissenrecht niveau 1
	Periode 3	Public International Law niveau 2	Inleiding privaatrecht 2: goederenrecht niveau 1
	Periode 4	Inleiding Europees recht niveau 2	Perspectieven op recht niveau 2
JAAR 2	Periode 1	Verblintenissenrecht niveau 2	Materieel strafrecht niveau 2
	Periode 2	Goederenrecht niveau 2	Bestuursrecht niveau 2
	Periode 3	Vennootschappen en rechtspersonen niveau 3	Togatraject: Constitutioneel recht niveau 2 Notarieel traject: Notaris, recht en samenleving niveau 3
	Periode 4	Strafprocesrecht niveau 3	Burgerlijk procesrecht en bestuursprocesrecht niveau 3
JAAR 3	Periode 1	Togatraject: Vrije keuzerulmte Notarieel traject: Registergoederenrecht niveau 3	Togatraject: Vrije keuzerulmte Notarieel traject: European Law niveau 3
	Periode 2	Togatraject: Vrije keuzerulmte Notarieel traject: Personen- en familierecht niveau 3	Togatraject: Vrije keuzerulmte Notarieel traject: Bedrijfseconomie niveau 2
	Periode 3	Togatraject: European Law niveau 3 Notarieel traject: Relatievermogensrecht niveau 3	Togatraject: Algemene rechtsleer niveau 3 Notarieel traject: Belastingrecht niveau 2
	Periode 4	Privaatrecht in perspectief niveau 3	Afstudeerwerk niveau 3

Alle vakken bedragen 7,5 EC.

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Dinsdag 27 maart 2018		
09.00	09.30	Aankomst en welkom
09.30	12.00	Vorbereidend overleg en inzien documenten
12.00	12.30	Lunch
12.30	13.00	Gesprek met bestuurlijk verantwoordelijken alle opleidingen
13.00	14.00	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen (trekkers leerlijnen bachelor, master programmaleiders)
14.00	14.30	Pauze
14.30	15.15	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid
15.15	16.00	Gesprek met docenten B Rechtsgeleerdheid
16.00	16.30	Pauze
16.30	17.00	Gesprek met leden opleidingscommissie bachelor
17.00	17.45	Gesprek met leden examencommissie bachelor
17.45	18.15	Honours bachelor en masters
Woensdag 28 maart 2018		
9.00	10.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten inclusief spreekuur om 10u
10.30	11.15	Gesprek met studenten Nederlandstalige masters (Recht en onderneming, Nederlands recht, Notarieel recht)
11.15	12.00	Gesprek met studenten eenjarige Engelstalige masters (European Law, Law and Economics, Public International Law)
12.00	12.30	Lunch
12.30	13.30	Gesprek met docenten Nederlandstalige masters
13.30	14.30	Gesprek met docenten eenjarige Engelstalige masters
14.30	15.00	Pauze
15.00	15.30	Gesprek met studenten Legal Research (ozm)
15.30	16.00	Gesprek met docenten Legal Research (ozm)
16.00	16.30	Pauze
16.30	17.00	Gesprek met leden opleidingscommissie masters
17.00	17.45	Gesprek met leden examencommissie masters
17.45	18.00	Pauze
18.00	18.30	Gesprek met alumni Nederlandstalige masters
18.30	19.00	Gesprek met alumni Engelstalige masters inclusief Legal Research
Donderdag 29 maart 2018		
09.00	10.30	Rondleiding onderwijsgebouw JkH en UB Binnenstad inclusief reistijd
10.30	11.00	Vorbereiding eindgesprek
11.00	12.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken
12.00	17.00	Opstellen voorlopige bevindingen inclusief lunch om 13u
17.00	17.15	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
17.15	17.45	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen
17.45		Borrel

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek 20 eindwerken bestudeerd van afgestudeerden van de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen:

1. Grondslagen van recht
2. Algemene Rechtsleer
3. Public International Law
4. Strafprocesrecht
5. Vennootschappen- en rechtspersonen
6. Privaatrecht in perspectief: Overheid en privaatrecht
7. Personen- en familierecht

- Jaarverslagen van de opleidingscommissie Bachelor en de opleidingscommissie Master 2011-2017
- Jaarverslagen van de examencommissie Bachelor en de examencommissie Master 2011-2017
- Programmatoets masteropleidingen Nederlands Recht, Public International Law, European Law
- Formulier academische (onderzoeks)vaardigheden en employability skills
- Matching bachelor Rechtsgeleerdheid: online informatie
- Leerlijnen webtool
- Toetsplannen alle opleidingen
- Informatie Utrecht Law College
- Stimuleringsfonds Onderwijs Project 2017 Internationalisering in het curriculum
- Toetsbeleid
- Kookboek toetskwaliteit
- Toetscommissie richtlijnen toetskwaliteit
- Toetscommissie richtlijnen meerkeuzetoetsen
- Beoordelingsrubric onderzoeksvaardigheden (Nederlandstalig)
- Beoordelingsrubric onderzoeksvaardigheden (Engelstalig)
- Leerlijn rubric academische vaardigheden (Nederlandstalig)
- Leerlijn rubric academische vaardigheden (Engelstalig)
- Guidelines on the quality of tests
- Naslagwerken docenten
- Overzicht activiteiten studieverenigingen en career events
- Cursusevaluaties en docentreacties
- Beoordelingsrubrics leerlijnen